

„Jó éneket ugyan mondok...”

Reguly Antal Kalevala-fordítástöredéke

Reguly Antal (1819–1858) az egyik legnevesebb 19. századi magyar tudós, a finnugor nyelv- és néprajztudomány kiemelkedő alakja. A finn kultúrával először Svédországban került kapcsolatba a Finnországból száműzött Adolf Ivar Arwidsson révén. Az Arwidssonnal való találkozás után döntött úgy Reguly 1839 novemberében, hogy Finnországba költözik. Az 1830–40-es évek a finn nemzeti öntudat kialakulásának az időszaka. Ekkor jelenik meg a *Kalevala*, amelynek meghatározó szerepe volt a finn nemzet másokétól eltérő, saját karakterének megtalálásában. Reguly már 1840-ben Finnországból szüleihez írott levelében említést tett a *Kalevaláról* és arról, hogy készül az eposz lefordítására: „1835-ben a Tudós Társaság egy finn népköltési gyűjteményt adott ki. [...] Mind mitologikus, epikus tartalmúak, s a tradíció és azon szokás által, hogy ünnepi alkalmakkor régi dalokat, költeményeket adnak elő, évszázadok óta, egészen a mai napig fennmaradtak. Bemutatják a régi finnek vallását, és finomságuk, különös egyszerűségük és északi jellegük olyannyira figyelemre méltó, hogy méltán Homérosz mellé állíthatjuk őket. [...] Még egyetlen nyelvre sincsenek lefordítva, de ha hazamegyek, első teendőim egyike lesz, hogy ezeket magyar nyelvre átültessem.”¹ Hogy valóban fordított is az eposzból, az csupán 1908-ban derült ki, amikor Pápay József az MTA kéziratárának rendezése közben megtalálta Reguly kéziratos fordítástöredékét. Napjainkra már csak Pápay másolatában maradt fenn, mivel az eredeti kézirat elkallódott. Reguly a ma *Vanha Kalevalaként* (*Régi Kalevala*, 1835) számon tartott műből fordított részleteket: az első két éneket teljes egészében, a harmadikból hetvenhat, a huszonkilencedik énekből nyolcvannégy sort. A fordításból Weöres Gyula publikált részleteket, majd A. Molnár Ferenc kétszer is közzétette a másolatban fennmaradt töredéket. Ezek azonban a nagyközönség számára kevésbé hozzáférhetőek. Ezért is fontos, hogy ugyancsak A. Molnár Ferenc bevezető tanulmányával és jegyzeteivel most egy kötetben jelenhetett meg nem csupán a *Kalevala*-fordítástöredék, hanem a finn népköltészet talán legismertebb lírai dalának két variánsa is – *Jos mun tuttuni tulisi* (Ha ismerősöm jönne) *Örlö dal*, illetve *Dal egy finn leánytúl* címmel – Reguly fordításában.²

A Régi Kalevala

Amikor ma a *Kalevaláról* beszélünk, az 1849-ben megjelent, Elias Lönnrot szerkesztette *Új Kalevalára* gondolunk. Ez az a kiadás, mely ismertté tette a finn eposzt és rajta keresztül Finnországot, és amely napjainkban a fordítások alapját képezi. Ezt azonban két változat előzte meg: 1833-ban a runógyűjtemény Väinämöinenről (16 ének, 5052 sor), melyet *Ős-Kalevalaként* is említ a szakirodalom, és 1835-ben a *Régi Kalevala* (32 ének, 12078 sor).

Az *Ős-Kalevala* énekeinek központi hőse Väinämöinen. A ciklus címe Lönnrot akkori fel fogását tükrözi: olyan gyűjtemény, mely a gyűjtött és lejegyzett anyag egy központi figura köré szerveződő részének feltételezett kronológiai sorrendbe állítása. Väinö Kaukonen *Kalevala*-kutató szerint ez a ciklus tárgyánál és szerkezeténél fogva – az első énekek egyike a világ teremtéséről szól – már eposznak is nevezhető. A Väinämöinenről szóló runógyűjteményt kiegészít-

¹ A. Molnár Ferenc: *Bevezető*. (Lásd a 2. jegyzetet.)

² *Reguly Antal finn népköltészeti fordításai*. Közzéteszi, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta A. Molnár Ferenc. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 5. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen 2003.

ve jelenteti meg Lönnrot 1835-ben a *Kalevala avagy a finn nép hajdani történetéről szóló régi karjalai runók* című változatot, mely már címében is egy – az előzőtől eltérő – szerkesztésmódot tükröz. A cselekmény nem egy hős köré, hanem egy terület népének a története köré szerveződik. Ez a terület Kaleva földje, azaz Kalevala. A név a görög eposzok mintájára került a címbe. Az 1849-ben megjelent eposz pedig az előzőnek a kibővített és átdolgozott változata, az *(Új) Kalevala*.

A teljes *Kalevala* magyarul először 1871-ben jelent meg Barna Ferdinánd fordításában. Ezt követte 1909-ben Vikár Béla, 1972-ben Nagy Kálmán, 1976-ban Rácz István és 1987-ben Sente Imre fordítása.³

Reguly Antal fordítástöredéke

Vizsgáljuk meg közelebbről Reguly fordítását. Formai szempontból a fordítás hűen követi a forrásnyelvi szöveget. Megtartja a nyolcszótagos sorokat, azonban nem felező nyolcas sorokban fordítja, ahogyan utódai közül többen is tették – Barna Ferdinánd vagy Vikár Béla. A forrásnyelvi szövegénél lényegesen kevesebb alliterációt találunk fordításában. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a magyar nyelv hangrendszere, különösen ami a mássalhangzókat illeti, sokban különbözik a finn nyelvtől. A finn irodalmi nyelvből hiányoznak a következő hangok: c, cs, d (csak a szó belsejében fordulhat elő), dz, dzs, f, g, gy, ly, ny, s, ty, z, zs. Vagyis szókezdő helyzetben eleve kevesebb mássalhangzó fordulhat elő, mint a magyarban. Az alliterációk visszaadását az is nehezítette, hogy ezek nem csupán a szó első hangjára vonatkoznak, hanem a második, sőt néhol a harmadik hangra is (pl. *mieleni minun*).

Közvetetten bár, de a formai sajátosságokhoz sorolhatók az állandó jelzők is. Az eposz három főhőse közül Reguly fordítástöredékeiben kettő jelenik meg: Väinämöinen és Ilmarinen. Väinämöinen jelzője, a *vaka vanha* alliterál is a hős nevével. Reguly a *derék öreg* szó szerkezettel fordítja az állandó jelzőt, mely ha nem is alliterál, de pontosan visszaadja a *vaka* 'igazmondó, derék, komoly' és *vanha* 'öreg' melléknevek jelentését. Érdekességképpen jegyzem meg, hogy az 1972-es teljes fordításban Nagy Kálmán ugyanezt a megoldást választotta, jóllehet nem valószínű, hogy ismerte Reguly fordítását.

Ilmarinen állandó jelzője a legproblémátlanabb mindegyik közül: *seppo* 'kovács'. Reguly megtartja a hős foglalkozására utaló jelzőt, akárcsak a többi *Kalevala*-fordító.

A harmadik főhős Lemminkäinen lenne, azonban a Reguly által lefordított énekekben nem jelenik meg. Csak Ahtit és Kaukomielit találjuk, állandó jelzők nélkül. Lemminkäinen Ahti, Kaukomieli és Lemminkäinen összeolvasztásából született és vált az 1849-ben megjelent *Kalevala* egyik főhősévé. A *Régi Kalevala* azonban még három különböző személyről mesél.

Az előhang

Az előhang a *Kalevala* legismertebb sorai közé tartozik. Fordításának módja jellemző lehet az átültetés többi részére is. Az előhangból megismerjük a főhősöket: Väinämöinent, Ilmarinent, Kaukomielit és Joukahaint. Reguly a személynevek írásában megtartja a finn írásmódot.

³ *Kalevala* (ford. Barna Ferdinánd). Bp., MTA kiadása, 1871; *Kalevala* (ford. Vikár Béla). Bp., MTA kiadása, 1909; *Kalevala* (ford. Nagy Kálmán). Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1972; *Kalevala* (ford. Rácz István). Helsinki, a fordító magánkiadása, 1976; *Kalevala* (ford. Sente Imre). München, A Nemzedékek és a Nemzetőr közös kiadása, 1987.

Az eposzi előhang az éneklésre való rákészülésről szól, arról a pillanatról, amikor a dalos társat keres az énekléshez. A kalevalai dalokat ugyanis ketten adták elő, egymással szemben ülve, egymás kezét fogva. Ebből az előadásmódból fakad a paralelizmus vagy gondolatrítmus. Szinte kivétel nélkül két sor alkot egy egységet: a második sor szinonimákkal és csak árnyalattalnyi különbséggel ismétli az első sorban levő gondolatot.

A finn eposz a szó hatalmáról, varázserejéről mesél. Az előhang összefoglalva tartalmazza mindazt, amit a szerkesztő Lönnrot elgondolt összegyűjtött anyaga kapcsán. *A dalos előszava* című népi éneket a homéroszi eposzok mintájára illesztette be a *Kalevalá*ba. A *Régi Kalevala* esetében ez még egy egységet képez az első énekkel, az *Új Kalevalá*ban azonban már tipográfiaiailag is elkülönül az első énektől, és valamivel hosszabb is az előző kiadás előhangjánál.

Az éneklésre való rákészülődés pillanata fogalmazódik meg tehát az eposz első soraiban: „Mieleni minun tekewi, / Aiwoni ajattelewi, / Mieli ruweta runoille, / Laatiua laulamaahan” (*Kalevala* 1:1–4.) – „Kedv emelkedik keblemben, / Gondolat ébred agyamban, / Kedv énekhez kezdeni, / Elmultakat említeni” (Reguly).

Már az első sor: *Mieleni minun tekewi* ’nekem kedvem támad’ örömteliséget sugall. Az alliterációt és az *e* hangok fontosságát jól érzékelve fogalmaz így Reguly: „Kedv emelkedik keblemben”, mely sorra a gondolatpárhuzam második tagjaként egy mély hangokat tartalmazó sor felel: *Aiwoni ajattelewi* ’gondolta az agyam’, Regulynál „Gondolat ébred agyamban”. A forrásnyelvi szöveg harmadik sorának ragtalan főneve az első sor igéjéhez kapcsolódik, így válik lehetségessé a személytelen igemód, a főnévi igenév használata. A magyar változatban a második sorhoz kapcsolódik szorosan a harmadik sor ragtalan főneve: „Kedv [ébred] énekhez kezdeni, / Elmultakat említeni.”

A fordítás következő két sora különösen Barna Ferdinánd és Vikár Béla fordításának ismeretében lehet érdekes. Barna és Vikár ugyanis a *veikkoseni*, *kielikumppalini* szavakat *játom* (Barna, Vikár), *korácsom* (Vikár) szavakkal fordítja. Reguly fél évszázaddal Vikár fordításának megjelenése előtt a mai köznyelvnek is megfelelő „felebarátom”, „énekes pajtásom” megoldásokat választja. Fordítása a kortárs olvasók érdeklődésére is számot tarthat.

A *Kalevala* a magyar irodalomban Vikár Béla, Nagy Kálmán és Rácz István nevéhez kötődik szorosan. A szakma és a nagyközönség hálás lehet A. Molnár Ferencnek, hogy e Debrecenben megjelent könyv révén felfedezheti az első magyar *Kalevala*-fordítót: Reguly Antalt.